

geavanceerd multidisciplinair onderzoek, maar reductionistische boekhandels-geschiedenis van vulgair-marxistische snit.

Ernst van den Boogaart, Amsterdam

Vos, A., *Burgers, broeders en bazen. Het maatschappelijk middenveld van 's-Hertogenbosch in de zeventiende en achttiende eeuw* (Dissertatie Utrecht 2007, Hilversum: Verloren, 2007, 423 blz., ISBN 978 90 8704 011 6).

In de geschiedschrijving van de late middeleeuwen en de vroegmoderne periode wordt de laatste jaren veel aandacht besteed aan organisaties die bijdroegen aan de stabiliteit van de samenleving of om burgemeester Cohen van Amsterdam vrij te citeren 'de boel bij elkaar hielden'. De theorieën van onder andere Putnam, Etzioni, Black en Blickle wijzen alle naar corporaties zoals ambachtsgilden en schuttersgilden maar ook kerkelijke gemeenschappen die de bewoners van een stad of dorp bij elkaar brachten en een *Gemeinschaft* schiepen. De corporaties legden hun leden verplichtingen op zoals betaling van contributie en deelname aan vergaderingen en begrafenissen maar daar kregen ze ook wat voor terug: bescherming tegen machten van buiten zoals concurrenten, maar ook zachtere zaken die zeker zo belangrijk waren zoals gezelligheid, geborgenheid en waardering voor persoon en werk.

Het proefschrift van Aart Vos (promotor prof. dr. M. Prak, Universiteit Utrecht) toetst deze thesen aan de hand van de stad 's-Hertogenbosch in de zeventiende en achttiende eeuw. De schrijver is als wetenschappelijk medewerker verbonden aan het Stadsarchief 's-Hertogenbosch. Het vele werk dat aan dit bijzonder goed gedocumenteerde boek is besteed werd ten dele in de vrije tijd gedaan, maar ook de gemeente 's-Hertogenbosch en NWO droegen bij aan de voltooiing van dit werk door geld en tijd beschikbaar te stellen. Aan bronnen was geen gebrek: het zeer goed bewaarde stadsarchief, waarvan in 2004 een prachtige inventaris van de hand van J. Hoekx en V. Paquay verscheen, is een ware goudmijn.

Vos bestudeerde het interne functioneren van drie corporaties: de schutterijen, de ambachtsgilden en de gereformeerde gemeente. Daarnaast ging hij in op het poorterschap, de onmisbare barrière die genomen moest worden als men lid wilde worden van een ambachtsgilde. Er waren overigens nog meer corporaties zoals de negen blokken of wijken, waarvan de archieven eveneens zeer goed bewaard zijn, en de katholieke kerk, waartoe de meerderheid van de Bossche bevolking in deze periode behoorde. De archieven van de katholieke kerk bleken te weinig materiaal voor deze vraagstelling te bevatten. Waarom de blokken zijn weggelaten is mij niet duidelijk geworden. Wellicht moest er nu eenmaal een keuze worden gemaakt.

Alle facetten van deze corpora worden bijna uitputtend behandeld en de auteur scheidt er zichtbaar genoeg in zijn betoog te adstrueren met vaak kleurrijke feiten wat het boek soms een caleidoscopisch karakter geeft, maar soms ten koste gaat van de vaart van het betoog. Dat euvel wordt weer

ongedaan gemaakt door een doordachte compositie. Alle hoofdstukken en ook de delen daarvan eindigen met een deelconclusie terwijl een duidelijk geformuleerde eindconclusie het boek afsluit.

Op overtuigende wijze wordt aangetoond dat de corpora de Bossche samenleving hebben versterkt. De thesen van Putnam en andere schrijvers worden door deze casus dus bevestigd. Dat lag in 's-Hertogenbosch echter niet voor de hand. Na de capitulatie van 1629 werd vanuit het niets een gereformeerde gemeente opgericht die zich de eerste decennia strijdbaar opstelde. Het pausdom met zijn afgoderij, tot uiting komend in heiligenverering en allerlei praktijken zoals het branden van kaarsen boven graven, moest worden vervangen door het ware geloof. Deze reformatie mislukte grotendeels en als gevolg daarvan raakte de samenleving verdeeld in twee segmenten, een katholieke en een gereformeerde. De verhouding tussen de twee confessies was in de zeventiende eeuw ongeveer 3:1. Andere geloofsovertuigingen zoals het lutheranisme en het jodendom speelden in dit spel slechts een bijrol. Ook elders waren er splijtzwammen. Een belangrijk deel van de nijverheid was volgens de berekening van Prak in 1775 commercieel-kapitalistisch georganiseerd. Hier bestonden geen gilden die de concurrentie van buiten konden afweren en waren de producenten veel meer blootgesteld aan de onberekenbare vrije markt. Het was te danken aan het beleid van het stadsbestuur dat de verschillende groepen leerden met elkaar samen te leven en elkaar te gedogen. De heren op het stadhuis gaven niet altijd gehoor aan de eisen van de kerkenraad en werden al te streng in Den Haag beraamde maatregelen af met een beroep op de heilige koe die in de Republiek bijna onaantastbaar was, de stedelijke autonomie. De schutterijen die na de capitulatie van 1629 waren ontbonden, werden tien jaar later weer opgericht en opengesteld voor beide confessies, zij het dat katholieken geen officier konden worden. De katholieken mochten overal hun schuilkerken bouwen en met de rozenkrans over straat lopen. Protesten van de kerkenraad tegen deze roomse opschik werden braaf gearchiveerd.

Corporaties leidden tot insluiting, maar ook tot uitsluiting. Niet iedereen kon of mocht lid worden. Zo werden Joden lange tijd geweerd en eenmaal toegelaten het leven zuur gemaakt. Vrouwen hadden geen of minder rechten. Zij konden geen schutter worden en geen lid van de meeste ambachtsgilden. In de beide kerken hadden zij geen toegang tot de kerkelijke ambten. De soldaten van het garnizoen stonden overal buiten, want zij verbleven doorgaans maar enkele jaren in de stad om dan weer overgeplaatst te worden naar verre oorden als Hulst of Maastricht. Nochtans leidde dit niet tot spanningen tussen binnen- en buitenlui. Oproeren deden zich maar enkele malen, namelijk in 1662, 1692, 1740 en 1787, voor en meestal ging het dan om een dreigend tekort aan betaalbaar brood. Wellicht, maar daar gaat Vos, die de uitsluiting wel waarneemt, niet op in, wisten de buitenlui dat ze toch maar tijdelijk in de stad woonden. Of hoopten zij dat zij zelf of hun nazaten ooit wel toe konden treden tot de *Gemeinschaft*?

De corporaties waren overigens niet egalitair van karakter. Van medezeggenschap was doorgaans geen sprake. Het lidmaatschap van organen als de kerkenraad en de diaconie was sociaal bepaald en deze colleges coöpteerden

zichzelf. De gereformeerde gemeente had geen enkele zeggenschap over de keuze van de predikant. Verrassend is de constatering dat de Bossche ambachtsgilden weinig deden aan armenzorg en geen grote fondsen hadden, iets wat in andere studies nogal eens naar voren komt. De Amsterdamse gilden hadden grote sociale fondsen, maar Amsterdam was (en is) Nederland niet! Ik vermoed overigens dat de Bossche middenklasse zijn verantwoordelijkheid voor de sociaal zwakkeren op een andere wijze tot uiting bracht namelijk door te geven aan de hiervoor al genoemde blokfondsen en aan het in 1778 opgerichte katholieke burgerweeshuis. Een kort geleden op het IISG aangevangen onderzoek naar het economisch fundament van charitatieve instellingen in de Republiek kan op dit punt meer duidelijkheid verschaffen.

Het proefschrift van Aart Vos is een echte meesterproef waaraan lang en hard gewerkt is. Het is ook een belangrijke bijdrage aan de sociale geschiedschrijving van de Republiek en brengt heel wat correcties aan op een in hoge mate gecanoniseerd beeld dat de historie liefhebbende Bosschenaren van hun verleden hebben en dat, zo toont Vos bij herhaling aan, op tal van punten grondige revisie behoeft.

Ton Kappelhof, Instituut voor Nederlandse Geschiedenis

Brunn, G., Neutsch, C. (eds.), *Sein Feld war die Welt. Johann Moritz von Nassau-Siegen (1604-1679). Von Siegen über die Niederlande und Brasilien nach Brandenburg* (Studien zur Geschichte und Kultur Nordwesteuropas 14; Münster, New York, München, Berlijn: Waxmann, 2008, 383 blz., €24,90, ISBN 978 3 8309 1682 6).

Johan Maurits graaf van Nassau-Siegen behoort samen met de prinsen van Oranje tot de bekendste leden van het huis van Nassau. Dit mag opmerkelijk heten, want hoewel zijn overgrootvader, Johan de Oude, een broer van Willem van Oranje was, waren de vooruitzichten van Johan Maurits bij zijn geboorte geenszins gunstig. Hij was een jongere zoon van Johan de Middelste, die op zijn beurt weer een jongere zoon van Johan de Oude was. Uitzicht op een aanzienlijke vorstelijke status binnen het Heilige Roomse Rijk had hij dan ook niet. Zoals zo velen in een vergelijkbare positie zocht hij zijn heil in een militaire carrière. De omstandigheid dat twee van zijn ooms stadhouder van Friesland waren en zijn neven Maurits en Frederik Hendrik de hoogste militaire en politieke functies in de Republiek bekleedden, werkte hierbij in zijn voordeel. In 1629, hij was toen pas 25 jaar oud, had hij al de rang van kolonel. Toch was Johan Maurits hiermee nog niet tevreden. Zijn streven om 'Ebenbürtig' te zijn, dat wil zeggen gelijkwaardig, aan de prinsen van Oranje en de Friese stadhouders, kon hierdoor niet worden vervuld. Toen hij in 1636 benoemd werd tot gouverneur van de Braziliaanse bezittingen van de West-Indische Compagnie greep hij deze kans om zichzelf vorstelijke status te geven dan ook met beide handen aan. Johan Maurits' Braziliaanse tijd – 1636-1644 – vestigde zijn roem. Na terugkeer in Europa trachtte hij de prestaties van zijn

stadhouderschap zowel in druk als in bouwwerken (in het bijzonder het Mauritshuis) voor de eeuwigheid te bewaren. Het verstrijken van de tijd heeft duidelijk gemaakt dat hij hierin is geslaagd.

In 2004 vormde Johan Maurits' vierhonderdste geboortjaar de aanleiding voor verscheidene congressen onder andere aan de Universiteit van Siegen (Duitsland), waarvan deze bundel de weerslag vormt. De organisatoren in Siegen wilden echter voorkomen dat alleen het gouverneur-generaalschap van Brazilië op de voorgrond zou staan en zij stelden zich daarom tot doel 'alle Welten des Johann Moritz in den Blick [zu] nehmen'. Deze ambitie hebben zij maar ten dele kunnen waarmaken. Van de veertien bijdragen hebben er tien op Brazilië betrekking. Van de overige vier geeft er één een overzicht van Johan Maurits in de historiografie. De drie laatste artikelen behandelen de laatste drie decennia van Johan Maurits' leven. Hierin staat zijn functioneren als stadhouder (1647-1679) van de keurvorst van Brandenburg in Kleef en als vorst (sinds 1652) van Nassau-Siegen centraal. De meeste ruimte voor de jaren ná Brazilië is ingeruimd voor een analyse van Johan Maurits' hofhouding tussen 1669 en 1679. In feite vormt deze bijdrage een 'eigen boek' binnen de bundel, want hij telt honderd pagina's. Het grote gemis in deze publicatie vormt een behandeling van Johan Maurits' rol en prestaties als legeraanvoerder in de oorlogen tegen de bisschop van Munster in de jaren 1665 en 1666 en tegen Lodewijk XIV in de Hollandse Oorlog (1672-1678). Dat de Republiek er in het Rampjaar in slaagde de legers van de Zonnekoning tegen te houden en daarna van haar grondgebied te verdrijven, was voor een groot deel te danken aan Johan Maurits. De omissie van diens rol als veldmaarschalk is des te opmerkelijker omdat niet alleen Johan Maurits zelf daar zeer veel waarde aan hechtte, maar de redacteurs van de bundel er blijk van geven dat ook te doen, zonder er vervolgens inhoud aan te geven in de vorm van een artikel. Dit is jammer, want de bundel is onweersprekelijk het resultaat van gedegen wetenschappelijk onderzoek. Wie de auteurs zijn en wat hun achtergrond is, wordt echter nergens uitgelegd en ook een register ontbreekt. Bovendien veronderstelt de ene auteur voorkennis bij de lezer, terwijl een andere auteur daar weer niet van uitgaat. Dit is vooral storend bij de behandeling van Caspar van Baerle of Barlaeus, die met zijn in 1647 verschenen boek *Rerum per octennium in Brasilia* Johan Maurits op een voetstuk plaatste. Pas op pagina 151 van de bundel wordt de relatie tussen Van Baerle en Johan Maurits pas echt duidelijk.

Welk beeld beklift er nu van Johan Maurits na het lezen van de verschillende bijdragen in deze bundel? Onder de auteurs bestaat consensus dat de leidraad voor Johan Maurits' handelen het streven naar 'Magnifizienz' was: dat wil zeggen het verwerven van vorstelijke status. Het gouverneur-generaalschap van Brazilië diende hem hiervoor als springplank. Het onderwerpen van tegenstanders, het aanleggen van steden en paleizen, het plannen van tuinen, het verzamelen van planten en dieren, kortom het vestigen van een eigen 'Imperium' had tot doel om Johan Maurits 'Ebenbürtig' aan zijn stadhouderlijke verwanten en de Duitse rijksvorsten te maken. Na acht jaar hadden de WIC-bestuurders echter genoeg van Johan Maurits' 'spilzucht' en riepen zij hem terug naar de Republiek. Johan Maurits had de buit toen al binnen: zijn roem was gevestigd. Eindelijk kon hij met zijn vorstelijke